

You have downloaded a document from
RE-BUŚ
repository of the University of Silesia in Katowice

Title: Identyfikacja i kształtowanie się tożsamości młodzieży - aspekty teoretyczne i przyczynki empiryczne

Author: Alina Szczurek-Boruta

Citation style: Szczurek-Boruta Alina. (2010). Identyfikacja i kształtowanie się tożsamości młodzieży - aspekty teoretyczne i przyczynki empiryczne. W: E. Syrek, (red.), "Czas społeczny akademickiego uczestnictwa w rozwoju i doskonaleniu civil society : księga jubileuszowa dedykowana profesorowi Andrzejowi Radziewiczowi-Winnickiemu w 65. rocznicę urodzin" (S. 384-395). Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.

Uznanie autorstwa - Użycie niekomercyjne - Bez utworów zależnych Polska - Licencja ta zezwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie w celach niekomercyjnych oraz pod warunkiem zachowania go w oryginalnej postaci (nie tworzenia utworów zależnych).

UNIwersYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Alina Szczurek-Boruta

Identyfikacja i kształtowanie się tożsamości młodzieży — aspekty teoretyczne i przyczynki empiryczne

Wprowadzenie

Tekst ten dedykuję Panu Profesorowi Andrzejowi Radziewiczowi-Winnickiemu z okazji Jego Jubileuszu. Dotykam w nim kwestii, które od lat porusza Profesor w Swym trudzie pedagogicznym i pisarskim. Zapisem tym chcę jedynie wzmocnić wagę Jego kierunku myślenia i poszukiwań.

W literaturze przedmiotu znaleźć można różne punkty widzenia, aspekty postrzegania identyfikacji jako określonej kategorii psychologicznej, socjologicznej bądź pedagogicznej. Przeglądu sposobów ujmowania identyfikacji dokonuje Profesor Andrzej Radziewicz-Winnicki¹. Szczególną zasługą Profesora w tym względzie jest to, że jako pierwszy w latach 70. XX wieku zaproponował postrzeganie identyfikacji jako kategorii *stricte* pedagogicznej. Sposób rozumienia omawianego zjawiska jest w Jego ujęciu ściśle związany z tradycyjną teorią wychowania, postulującą prowadzenie celowej, świadomej i intencjonalnej działalności wychowawczej w grupach społecznych różnego typu.

Do problematyki identyfikacji powrócił Profesor Andrzej Radziewicz-Winnicki po latach: „[...] poszukując nowych mechanizmów edukacyjnego

¹ Por. A. Radziewicz-Winnicki: *Identyfikacja z zawodem, grupą robotniczą i zakładem pracy. Studium pedagogiczno-społeczne*. Katowice, Wydawnictwo UŚ, 1979; Idem: *Pojęcie identyfikacji w naukach społecznych*. „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1989, z. 3.

integrowania wielu kultur (wzorów, norm, wartości), być może warto zwrócić baczną uwagę na rolę i znaczenie mechanizmów identyfikacyjnych w kreowaniu tożsamości wychowanka². Wpływ na wskrzeszenie — jak pisze — „prowadzonych przed laty dywagacji w nowym kontekście zmiany społecznej miał przede wszystkim wzgląd na praktyczno-społeczną implikację zagadnienia oraz wzgląd natury naukowo-poznawczej, a także przekonanie autora, że procesy identyfikacyjne (identyfikacji społecznej) należą do tej sfery rzeczywistości, o której wiedza społeczna jest skromna”³.

Problemy związane z procesem identyfikacji, będące przedmiotem badań nauk społecznych, przeniesione na grunt pedagogiki powracają także w najnowszym dziele Jubilata — w podręczniku pedagogiki społecznej, w którym oprócz przywoływanych poprzednio ujęć Profesor przedstawia czynnikową systematyzację głównych przyczyn i problemów warunkujących powstanie procesów identyfikacyjnych, planowanie działań społecznych i pedagogicznych oraz socjotechniczne dyrektywy sprawcze⁴.

Identyfikacja i poczucie tożsamości jednostki — rozważania teoretyczne i egzemplifikacje empiryczne

Zmiana kontekstu kształtowania się tożsamości nabiera w warunkach nowoczesności szczególnego znaczenia. Wraz ze słabnącym oddziaływaniem tradycji i rosnącym udziałem dialektycznego współoddziaływania globalności i lokalności w rekonstruowaniu życia codziennego jednostki są zmuszone dokonywać wyborów tożsamościowych spośród różnorodnych opcji⁵. Możliwość wyborów kulturowych potęgowana jest przez współistnienie, istnienie obok siebie, a często przeciwko sobie wielu kultur lub systemów kultury w jednym społeczeństwie. W takich warunkach pytanie:

² A. Radziewicz-Winnicki: *Procesy identyfikacyjne — zarys problematyki (przydatność wiedzy ogólnej w kreowaniu tożsamości jednostki w okresie zmiany społecznej)*. W: *Przemiany społeczno-cywilizacyjne i edukacja szkolna — problemy rozwoju indywidualnego i kształtowania się tożsamości*. Red. T. Lewowicki, A. Szczurek-Boruta, B. Grabowska. Cieszyn—Warszawa—Kraków, Wydawnictwo UŚ, Impuls, 2005, s. 20.

³ Ibidem, s. 22.

⁴ A. Radziewicz-Winnicki: *Pedagogika społeczna w obliczu realiów codzienności*. Warszawa, WAIp, 2008, rozdz. 15: *Strukturyzacja mechanizmów socjalizacyjno-identyfikacyjnych. Znaczenie wiedzy ogólnej kreatora o sztuce kształtowania tożsamości jednostki. Warunki wzrostu bądź zanikania integracji społecznej*, s. 432—470.

⁵ Szerzej na ten temat: A. Giddens: *Nowoczesność i tożsamość. „Ja” i społeczeństwo w epoce późnej nowoczesności*. Przeł. A. Szulżycka. Warszawa, PWN, 2002.

„Kim jestem?” zaczyna pełnić inną funkcję. Uzyskujemy odpowiedź, która jest następstwem refleksji, wątpliwości, wyboru.

Proces identyfikacji jest najważniejszym psychologicznym aspektem kultury, mostem łączącym kulturę i osobowość⁶. Proces ów rozwija się doskonale, gdy zmiany są powolne, a siebie spustoszenie w momentach gwałtownych przemian, jakich stale doświadczamy, jest z pewnością utrudnieniem porozumiewania między kulturami i zadowalających relacji między ludźmi na całym świecie.

Pojęcie tożsamości jednostki staje się przydatne w opisie sytuacji psychospołecznej młodych ludzi, którzy są już po okresie pierwszych identyfikacji z postaciami ważnymi w ich dzieciństwie. Tożsamość jednostki, która uformowała się w okresie adolescencji, jest czymś więcej niż sumą dotychczasowych identyfikacji. „Jest to nasilająca się zdolność ego do integrowania wszystkich identyfikacji jednostki z fluktuacjami libido, z odziedziczonymi zdolnościami jednostki i z możliwościami, które oferują role społeczne”⁷. W myśl sugestii Erika Eriksona tożsamość jednostki jest więc efektem dążeń do powiązania wcześniej nabytych ról społecznych i umiejętności z idealnymi prototypami jej czasów.

Na ogólną sytuację niepewności człowieka w dzisiejszym świecie nakłada się w przypadku młodzieży konieczność wbudowania się niejako naturalnie w określoną fazę życia. Tak jak to wynika z zasad rozwoju psychospołecznego E. Eriksona, młodzież stoi przed zadaniem określenia siebie wobec zastanego świata, czyli określenia swojej tożsamości. Wskutek strukturalnych właściwości współczesnych społeczeństw, wskutek wielości możliwych identyfikacji oferowanych przez zastany świat rozwiązanie tego naturalnego zadania rozwojowego związane jest — jak nigdy dotąd — z wieloma utrudnieniami⁸.

Zjawisko identyfikacji z grupą uznane jest za jedno z najważniejszych zagadnień społeczno-socjologicznych. Powszechnie uważa się, że identyfikacja polega na postrzeganiu przez jednostkę siebie jako członka grupy, co wiąże się z emocjonalnym stosunkiem do przynależności do grupy. W literaturze socjologicznej tożsamość i identyfikacja na ogół ujmowane są jako zjawiska odmienne⁹.

⁶ Zob. E. Hall: *Poza kulturą*. Warszawa, PWN, 2001, s. 236.

⁷ E. Erikson: *Childhood and Society*. New York, W.W. Norton & Company, 1963, s. 262.

⁸ Szerzej na ten temat wypowiedziałam się w pracy: *Zadania rozwojowe młodzieży i edukacyjne warunki ich wypełniania w środowiskach zróżnicowanych kulturowo i gospodarczo — studium pedagogiczne*. Katowice, Wydawnictwo UŚ, 2007.

⁹ Mówiąc o identyfikacji w języku socjologicznym, kierujemy naszą uwagę ku normom i rolom związanym z uczestnictwem w grupie, ku konformizmom, którym jednostka się podporządkowuje. Stopień, w jakim jest ona skłonna to czynić, jest miarą intensywności identyfikacji jednostki z grupą. Intensywność tożsamości zbiorowej zasadza się na czymś zgoła odmiennym — na stopniu, w jakim jednostka budując swoją *sobóć* odwołuje się do zasobów

Poczucie identyfikacji jednostki z grupą, tzn. utożsamiania swoich dążeń i aspiracji z dążeniami i aspiracjami innych członków grupy, jest rozpatrywane w kategoriach więzi społecznej¹⁰. Przynależność do grupy, integracja z grupą oznaczają podtrzymywanie i rozwijanie więzi społecznych w grupie, w związku z czym identyfikacja i integracja są dla socjologów pojęciami zbliżonymi, ściśle z sobą złączonymi. Jedno bez drugiego nie istnieje¹¹. Z tego względu — jak trafnie zauważa A. Radziewicz-Winnicki¹² — analiza socjologiczna zachowań poszczególnych jednostek w kategoriach ich społecznych identyfikacji wydaje się przydatna w praktyce nie tylko społecznej, ale także edukacyjnej.

W ujęciu socjologicznym identyfikacja zawsze widziana jest w relacji człowiek — grupa. Utożsamianie jednostki z grupą suponuje, zdaniem A. Radziewicza-Winnickiego¹³, uprzednie uświadomienie sobie przez jednostkę istnienia grupy jako pewnej całości, czyli systemu, i uznanie siebie za jej członka. Identyfikację można traktować jako miarę zadowolenia, a tym samym zaspokojenia potrzeb związanych z faktem funkcjonowania w danej grupie.

Identyfikacja jest jedną z najważniejszych właściwości społeczeństwa ludzkiego, wskazuje na równoczesną przynależność do różnych zbiorowości, aktualizującą się kolejno w zależności od kontekstu, w jakim jednostka się znajduje. O identyfikacji świadczy: używanie wspólnego języka, wspólnota dziejowa, nazwa grupy, powiązanie z konkretnym terytorium. Oznaką identyfikacji jest poczucie wspólnoty członków danej grupy, co wyraża się w postrzeganiu siebie jako „my”, a nienależących do grupy jako obcych („oni”). Grupy społeczne łączy przekonanie o wspólnym pochodzeniu, a także wiedza o tym, że przodków łączyły wspólne ideały.

Lepsze zrozumienie kwestii tożsamości, w tym identyfikacji, wydaje się możliwe dzięki zastosowaniu Tadeusza Lewowickiego Teorii Zachowań Tożsamościowych (TZT), określającej podstawowe elementy zachowań tożsamościowych¹⁴. Jej autor, wskazując na obszary uwarunkowań tożsamości

kultury narodowej, stając się tym samym uczestnikiem pewnej wspólnoty komunikacyjnej. Por. B. Skarga: *Tożsamość i różnica. Eseje metafizyczne*. Kraków, Znak, 1997, s. 172.

¹⁰ J. Szczepański: *Elementarne pojęcia socjologii*. Warszawa, PWN, 1970.

¹¹ W. Jacher: *Współczesne koncepcje inteligencji społecznej w socjologii*. „Studia Socjologiczne” 1971, nr 3, s. 84—85; Idem: *Wewnętrzne warunki wzrostu i zanikania inteligencji społecznej*. „Studia Socjologiczne” 1975, nr 4, s. 144.

¹² A. Radziewicz-Winnicki: *Modernizacja niedostrzegalnych obszarów rodzimej edukacji*. Katowice, Wydawnictwo „Śląsk”, 1995, s. 67.

¹³ Por. A. Radziewicz-Winnicki: *Identyfikacja z zawodem...*, s. 34 i nast.

¹⁴ Szkic obszarów uwarunkowań tożsamości i zachowań tożsamościowych przedstawił T. Lewowicki w artykułach: *O badaniach społeczności pogranicza — od parcjalnych opisów ku elementom teorii zachowań tożsamościowych*. W: J. Nikitorowicz: *Edukacja międzykulturowa. W kręgu potrzeb, oczekiwań i stereotypów*. Białystok, Trans Humana, 1995; Idem: *Wyznaczniki tożsamości narodowej (wiedza o determinantach tożsamości i zachowań toż-*

i zachowań tożsamościowych, kwestie identyfikacji odnosi do pierwszego obszaru TZT. Obszar ten obejmuje losy historyczne danej grupy (narodu, społeczności), identyfikację z określonym terytorium i grupą społeczną, odrębność instytucji tworzących organizm państwowy (grupowy), poczucie lub rzeczywistość odrębność i niezależność państwa czy grupy¹⁵.

Podając złożone kwestie identyfikacji, nie sposób uniknąć wyboru spraw z jakiegoś powodu szczególnie ważnych. Tak też postąpię w tym opracowaniu. Ograniczę się do zagadnień, które — jak sądzę — w największym stopniu wyznaczają szanse i bariery kształtowania się tożsamości młodzieży. Esencjonalne przedstawienie wyników wcześniejszych badań, w tym badań własnych i studiów prowadzonych w grupie młodzieży z pogranicza południowego¹⁶, może być użyteczne dla pedagogiki, dostarcza wiedzy na temat złożoności zagadnień identyfikacji i kształtowania się tożsamości w warunkach pogranicza, licznych (korzystnych i niekorzystnych) uwarunkowań, różnych praktyk edukacyjnych.

Problem identyfikacji interesująco przedstawia się tam, gdzie występuje szczególne zagęszczenie zjawisk, procesów społecznych. Niewątpliwie takim miejscem jest pogranicze. Młodzież żyjąca w warunkach zróżnicowanego kulturowo pogranicza południowego (pogranicze rozumiem jako sąsiedztwo kultur, a nie tylko terytorialne¹⁷), w środowisku o wysokim potencjale społeczno-gospodarczym i kulturowym kształtuje swój rdzeń tożsamościowy w wielu wymiarach. Kontekst społeczno-gospodarczy i kulturowy

samościowych jako element edukacji). W: *Tożsamość narodowa młodzieży na pograniczach*. Red. Z. Jasiński, A. Kozłowska. Opole, Wydawnictwo UO, 1997, s. 35—40.

¹⁵ Ten zespół zagadnień podejmowany jest często w pracach historycznych.

¹⁶ Przywołuję wyniki badań przeprowadzonych w latach 90. XX wieku przez Społeczny Zespół Badań Kultury i Oświaty Pogranicza pod kierunkiem prof. zw. dr. hab. Tadeusza Lewowickiego, a przede wszystkim odwołuję się do własnych poczynań badawczych, będących fragmentem szerszego projektu badawczego realizowanego przeze mnie w latach 2000—2007, wyniki tych badań prezentowane są w pracach zwartych oraz artykułach. Wyniki badań z lat 90. XX wieku podają za: B. Grabowska: *Identyfikacja z grupą społeczną jako czynnik tożsamości narodowej*. W: *Poczucie tożsamości narodowej młodzieży. Studium z pogranicza polsko-czeskiego*. Red. T. Lewowicki. Cieszyn, UŚ — Filia w Cieszynie, 1994, s. 41—50; wyniki badań z lat 2000—2007 prezentowane w pracach: A. Szczurek-Boruta: *Edukacja i odkrywanie tożsamości w warunkach wielokulturowości — szkice pedagogiczne*. Cieszyn — Kraków, Wydział Etnologii i Nauk o Edukacji Cieszyn, Impuls, 2007; Eadem: *Zadania rozwojowe...*, a także m.in.: Eadem: *Procesy identyfikacyjne i kształtowanie się tożsamości jednostki. Studium empiryczne. Z badań młodzieży ze szkół średnich z pogranicza polsko-czeskiego*. W: *Kultury narodowe na pograniczach*. Red. J. Nikitorowicz, J. Halicki, J. Muszyńska. Białystok, Trans Humana, 2007, s. 273—283; *Cultural Identity of Youth and Multicultural Education — Empirical Study*. „The New Educational Review” 2007, Vol. 11, No. 1, s. 37—48.

¹⁷ Por. A. Sadowski: *Pogranicze polsko-białoruskie. Tożsamość mieszkańców*. Białystok, Trans Humana, 1995; J. Nikitorowicz: *Pogranicze — Tożsamość — Edukacja międzykulturowa*. Białystok, Trans Humana, 1995.

pogranicza dostarcza młodzieży różnych, często sprzecznych komunikatów i informacji, wywiera presję, wyznaczając tendencje do kształtowania się procesów identyfikacji, co powoduje ustawiczne dylematy w poszukiwaniu i określaniu przynależności grupowej.

Na tle wyników systematycznie prowadzonych badań młodzieży z pogranicza południowego dostrzec można wzrost roli tradycyjnie ważnych składników tożsamości narodowej. Już przed laty przemianom ulegały między innymi hierarchie wartości dzieci¹⁸. Poczucie identyfikacji narodowej przeważające na początku lat 90. XX wieku wśród młodzieży z pogranicza południowego wzrasta. W latach 1990—1994 narodowość polską deklarowało 59,7% badanych, w latach 2000—2004 taką identyfikację wskazało już 72,8% respondentów¹⁹, a roku 2006 — aż 75,5% badanych²⁰.

W sytuacji postępujących procesów uniwersalizacji, globalizacji, integracji przekonanie o silnej identyfikacji narodowej jest wskaźnikiem odrębności i więzi ze wspólnotą narodową. Kultura narodowa chroni suwerenność jednostki w wymiarze wewnętrznym. Uzyskanie owej odrębności i autonomii — w myśl TZT — pozwala społecznościom i jednostkom realizować własne dążenia oraz wyzwala określone działania społeczne zarówno o charakterze indywidualnym, jak i zbiorowym.

Na identyfikację narodową należy patrzeć jako na kolejny już etap zakorzenienia, który umożliwi nabycie sił i wiary, umożliwiając w efekcie wyjście na pogranicza własnej kultury z motywacją do otwarcia i poznania innych kultur. Ten etap zakorzenienia realizuje się na bazie dziedzictwa rodzinno-lokalnego, regionalnego²¹ i okazuje się niezbędny w sytuacji, gdy świat staje się globalną wioską.

¹⁸ Por. wyniki badań przeprowadzone w latach 90. XX wieku przez Społeczny Zespół Badań Kultury i Oświaty Pogranicza pod kierunkiem prof. zw. dr. hab. Tadeusza Lewowickiego. Zob. m.in.: *Hierarchia wartości i plany życiowe dzieci z Zaolzia*. Red. T. Lewowicki. Cieszyn, UŚ — Filia w Cieszynie 1992. Także wyniki badań przeprowadzonych w połowie lat 90. XX wieku przez E. Zamojską wskazały na to, że 69,2% młodzieży określa siebie w kategoriach „jestem Polakiem, Polką”. Zob. E. Zamojska: *Kulturowa tożsamość młodzieży. Studium empiryczne. Z badań nad młodzieżą ze szkół średnich*. Poznań—Toruń, Wydawnictwo UAM, 1998.

¹⁹ Kwestie te ujawniły już wyniki przeprowadzonych na początku lat 90. XX wieku badań młodzieży (uczniów II klas szkół ponadpodstawowych) ze Śląska Cieszyńskiego oraz wyniki własnych badań prowadzonych w latach 2000—2004. Por. B. Grabowska: *Identyfikacja z grupą społeczną...*, s. 45; A. Szczurek-Boruta: *Procesy identyfikacyjne...*, s. 273—283.

²⁰ Por. A. Szczurek-Boruta: *Cultural Identity of Youth and Multicultural Education — Empirical Study*. “The New Educational Review” 2007, Vol. 11, No. 1, s. 37—48.

²¹ Fakt ten wielokrotnie podkreśla J. Nikitorowicz m.in. w szkicu *Idea zjednoczonej Europy, plany i aspiracje życiowe młodzieży na pograniczu wschodnim*. W: *Plany życiowe młodzieży z terenów pograniczy*. Red. Z. Jasiński, T. Lewowicki, J. Nikitorowicz. Opole, Wydawnictwo UO, 2004, s. 119—153.

Wyniki przywołanych badań wskazują także na wzrost identyfikacji ze środowiskiem lokalnym (w latach 1990—1994 w kategoriach „miejscowy” określiło siebie 10,2% badanych; w latach 2000—2004 takie osoby stanowiły 15,4%; a w roku 2006 — aż 21,9%). W tej sytuacji nie wydaje się do utrzymania teza, że ojczyzny prywatne są czymś niepotrzebnym czy mało istotnym. Tożsamość wytwarza się najtrwalej i najefektywniej w środowiskach, w których występuje silna więź społeczna. Ojczyzny prywatne mogą tracić relatywnie swą rolę w okresach historycznych, ale trwają i są ważne. Fakt ten ma ogromne znaczenie dla pedagogiki, nie ulega bowiem wątpliwości — piszą P.L. Berger oraz T. Luckmann — że „ważniejsza dla jednostki jest zwykle socjalizacja pierwotna oraz że zasadnicza struktura jakiegokolwiek socjalizacji wtórnej musi przypominać strukturę tej pierwszej”²².

Wyniki przywoływanych badań skłaniają do przyjęcia perspektywy analizy społecznego i kulturowego zróżnicowania zarówno na narodowym poziomie, jak i na poziomie lokalnym. Chodzi tu głównie o problematykę ojczyzn lokalnych (prywatnych — według określenia S. Ossowskiego) oraz regionalizmów. Tożsamość narodowa nie tylko wyrasta z tożsamości niższego poziomu (lokalnej, regionalnej), ale także jest z nią w jakiś sposób powiązana²³.

Świadomego wyboru wymaga określenie własnego miejsca w skali społecznej na poziomie europejskim czy uniwersalnym terminem „obywatel świata”. Od początku lat 90. XX wieku znacznie wzrósł odsetek młodzieży określającej się mianem Europejczyków (w latach 1990 — 1994 odsetek ten wynosił 8,5% a w latach 2000—2004 już 23,1%). Spadek autodeklaracji „jestem Europejczykiem” (15,8%) odnotowałam w roku 2006. Wejście Polski do Unii Europejskiej stało się faktem i — być może — spowodowało przemiany identyfikacji młodzieży. Z upływem czasu mniej popularne okazuje się określanie siebie w kategoriach „obywatel świata” (10,8% w latach 1990—1994; 3,1% w latach 2000—2004; 5,6% w roku 2006).

Warto odnotować, że w obrazie tożsamości młodzieży z pogranicza południowego (badania przeprowadzone w latach 2000—2004) ujawniło się określanie siebie w kategoriach: „Ja”, „istota”, „jednostka”, „osoba” (15,9%). Tego typu identyfikacje nie funkcjonowały w świadomości młodzieży badanej w latach 90. XX wieku.

Przynależność do wspólnoty i obowiązujące w niej nakazy zderzają się z kuszącą możliwością indywidualnego (i indywidualistycznego) kształtowania własnego losu. W rezultacie otwiera się wiele płaszczyzn widzenia

²² P.L. Berger, T. Luckmann: *Społeczne tworzenie rzeczywistości*. Warszawa, PIW, 1983, s. 204.

²³ Por. np. *Tożsamość narodowa młodzieży na pograniczach*. Red. Z. Jasiński, A. Kozłowska. Opole, Wydawnictwo UO, 1997.

i opisywania siebie²⁴. Na klasyczne pytanie: „Kim jestem?” młodzież odpowiada: „Jestem Ja”, „Jestem sobą”. Ta zmiana identyfikacji jest znamiem nowoczesności. Podstawą tożsamości obok tradycji czy nawet rozumu staje się własne doświadczenie. To ono jest źródłem samowiedzy i układem odniesienia wobec innych ludzi. Poczucie identyfikacji współczesnej młodzieży „Jestem Ja” jest warunkiem koniecznym do osiągnięcia dojrzałej tożsamości.

Procesy jednoczenia się Europy, globalizacji, pluralizacji i demokratyzacji społeczeństw powodują ożywienie świadomości narodowej i etnicznej. Rodzime wzorce kultury regionalnej, narodowej, zaszczepiane ideały stanowią ostry kontrast z iluzjami masowego człowieka. Pozwalają dbać o rozwój świadomości opartej na wiedzy, na najwspanialszych wzorach naszej kultury. T. Lewowicki w kontekście edukacji międzykulturowej zauważa, że „Troska o własną kulturę i tożsamość ma być połączona z dążeniami poznawczymi, kształtowaniem pozytywnych postaw i kooperacją, wzajemnie wzbogacającą wymianą (w różnych dziedzinach życia)”²⁵. Wizja edukacji międzykulturowej zyskuje odzwierciedlenie w praktyce społecznej. Brak zagrożenia w zakresie utraty tożsamości narodowej pozwala młodym ludziom widzieć siebie w jednakowym stopniu obywatelami danego kraju, Europy i świata. Już w latach 90. XX wieku T. Lewowicki zwracał uwagę na fakt, że „dynamika życia społecznego — w kwestii spostrzegania tradycyjnego obrazu tożsamości narodowej i widzenia procesów integracyjnych, między- i ponadnarodowych — nie jest ograniczona do współwystępowania czy zderzenia dwóch tendencji, a zatem po pierwsze — podtrzymywania czy krystalizowania tożsamości narodowej (także państwowej, etnicznej, lokalnej, kulturalnej, wyznaniowej i in.) i po drugie — kształtowania się nowej tożsamości ponadnarodowej”²⁶.

Wyniki przeprowadzonych badań wydają się świadczyć o tym, że istotnym przemianom ulega pojmowanie tożsamości kulturowej. Dość znaczna „trójwymiarowość” identyfikacyjna: „czuję się w jednakowym

²⁴ Szerzej na ten temat: J.R. Feagin, C.B. Feagin: *Racial and Ethnic Relations*. New Jersey, Pearson Education, Inc. Upper Saddle River, 2003; W. Kornblum, C.D. Smith: *Sociology in a Changing World*. Wadsworth Publishing Company 2004; *Handbook of Research on Multicultural Education*. Eds. J.A.Ch.A. McGree Banks. San Francisco, John Wiley & Sons, Inc, 2004.

²⁵ T. Lewowicki: *O podstawowych warunkach pomyślnej pracy nauczycieli w sytuacji wielokulturowości*. W: *Praca nauczyciela w warunkach wielokulturowości — studia i doświadczenia z pogranicza polsko-czeskiego*. Red. T. Lewowicki, E. Ogrodzka-Mazur, A. Szczurek-Boruta. Toruń, Wydawnictwo Adam Marszałek, 2008, s. 21.

²⁶ T. Lewowicki: *Wyznaczniki tożsamości narodowej (wiedza o determinantach tożsamości i zachowań tożsamościowych jako element edukacji)*. W: *Tożsamość narodowa...*, s. 36; Idem: *Poczucie tożsamości narodowej młodzieży — stałość — zmienność*. W: *Poczucie tożsamości...*

stopniu Polakiem — Europejczykiem — obywatelem świata” (deklaracje 68,0% respondentów w badaniach przeprowadzonych w 2006 roku) oraz liczne wybory poczucia narodowego pozwalają wierzyć w powodzenie procesów integracji europejskiej z jednoczesnym utrzymaniem wartości rodzinnych, regionalnych i narodowych. Na tle przywołanych spraw dostrzec można przejawy kształtowania się tożsamości wielowymiarowej, harmonijnie łączącej wymiary lokalne, narodowe, europejskie, a nawet wymiar globalny.

Namysł nad młodością i młodzieżą wiąże się z próbą znalezienia odpowiedzi na wiele pytań, wśród których na pierwszy plan wysuwa się pytanie o to, jak pomóc młodzieży w kształtowaniu jej tożsamości, układaniu relacji ze światem? Poszukiwanie odpowiedzi jest niekończącą się historią, ponieważ każda odpowiedź generuje kolejne pytania, poszerza pole badań i spektrum hipotez, których źródła tkwią w teoriach oraz praktyce życia społecznego.

Przywołane w tym artykule wyniki badań nie pozwalają na generalizacje dotyczące identyfikacji i poczucia tożsamości młodzieży w społeczeństwie polskim czy na pograniczu południowym. Pozwalają jednak stwierdzić pewne fakty, występujące w badanych grupach i świadczące o możliwych tendencjach w zachowaniach społecznych.

Zamiast zakończenia

Jednostka, tworząc siebie, istnieje w określonym czasie, miejscu i sytuacji. Pogranicze, jak podkreśla Antonina Kłoskowska, jest „nie tylko przestrzenią społeczną, ale także społeczną sytuacją, historycznie zmienną”²⁷. W wymiarze jednostkowym kontekst społeczno-kulturowy odczuwany jest przez wielość ról społecznych, ich krzyżowanie się, doświadczanie sprzeczności oczekiwań i przepisów dotyczących zachowania. Uwzględnianie kontekstu czasowego i społeczno-kulturowego w procesach identyfikacyjnych i kształtowaniu się tożsamości pokazuje, w jak dużym stopniu obraz ten powiązany jest z wczesnymi doświadczeniami, swoistą matrycą, wzorcem wyznaczanym przez społeczeństwo, aktualnymi wyzwaniem oraz wyobrażeniami przyszłości.

Duży wpływ na tożsamość człowieka w ciągu całego życia mają procesy zachodzące w skali globalnej²⁸. We współczesnym świecie nie mamy innej

²⁷ A. Kłoskowska: *Otwarte i zamknięte postawy narodowe w sytuacji pogranicza*. „Kultura i Społeczeństwo” 1995, nr 3, s. 19.

²⁸ Por. A. Radziejewicz-Winnicki: *Społeczeństwo w trakcie zmiany. Rozważania z zakresu pedagogiki społecznej i socjologii transformacji*. Gdańsk, GWP, 2004.

możliwości: musimy wybierać²⁹. Wybór nie jest teraz kwestią możliwości, lecz koniecznością. Współczesny supermarket kultury — zdaniem Gordona Mathewsa³⁰ — wyrwa tradycyjne korzenie, ale oferuje w zamian szeroką gamę środków, dzięki którym korzenie można odbudować. Supermarket kultury wydaje się wykraczać poza rynek w sferze wyborów i tożsamości ludzi. W tym kontekście proces stawania się i wyboru siebie jest procesem, który spaja i integruje różnorodne, cząstkowe identyfikacje w coś, co jest czymś więcej niż ich prostą sumą.

Kwestie poczucia tożsamości kulturowej znajdują rozwiązanie w swoim istym modelu złożonej tożsamości współczesnego pokolenia młodzieży. Na tendencje kształtowania się nowego modelu/modeli tożsamości już przed laty wskazywali T. Lewowicki³¹ (model złożonej narodowo-europejskiej czy narodowo-universalistycznej tożsamości przyszłych pokoleń) i J. Nikitorowicz³² (koncepcja kształtowania się człowieka pogranicza o podwojonej, rozlanej lub rozproszonej tożsamości kulturowej). Być może obecny model lepiej przystaje do rzeczywistości i rokuje pomyślne rozwiązanie sprzeczności między dążeniami narodowymi, regionalnymi, ponadnarodowymi i osobistymi.

Pożytki płynące z wielostronnego oglądu identyfikacji są dla pedagogiki oczywiste.

Życiowo ważny problem tożsamości daje się powiązać z jakością społecznej „puli ról” i oferty identyfikacyjnej, z którą styka się młody człowiek i którą ma do dyspozycji wchodząc w świat ludzi dorosłych. Podstawowym problemem jest tu niezdolność do zdefiniowania własnej roli z jednoczesnym odrzuceniem społecznie zastanej oferty. Dorastanie zmusza wręcz do eksperymentowania, przyjmowania i odrzucania oferowanych ról. Istotna jest ilość możliwych identyfikacji w chwili, gdy wystawia się na próbę swoje doświadczenia bycia w roli. System musi zaoferować możliwe alternatywy wobec skłonności eksperymentowania z rolami społecznymi. Zdaniem E. Eriksona, silne przekonanie, że jest się osobą, powoduje sięganie do różnych wzorów, ideałów i identyfikowanie się z nimi³³. „Następująca integracja tożsamości ego jest wewnętrznym kapitałem pochodzącym z wszystkich doświadczeń wcześniejszych stadiów”³⁴. Uznając zależność procesów rozwoju psychospołecznego jednostki od jakości

²⁹ Por. A. Giddens: *Nowoczesność i tożsamość...*; Idem: *Stanowienie społeczeństwa. Zarys teorii strukturalizmu*. Przeł. S. Amsterdamski. Poznań, Zysk i S-ka, 2003.

³⁰ G. Mathews: *Supermarket kultury*. Przeł. E. Klekot. Warszawa, PIW, 2005.

³¹ T. Lewowicki, Z. Jasiński: *Potencjał społeczno-kulturowy regionu jako czynnik determinujący poczucie tożsamości i plany życiowe*. W: *Potencjał społeczno-kulturowy polskich pograniczy*. Red. Z. Jasiński, J. Nikitorowicz. Opole, Wydawnictwo UO, 1998, s. 15.

³² J. Nikitorowicz: *Pogranicze — Tożsamość...*, s. 85—95.

³³ E.H. Erikson: *Tożsamość a cykl życia*. Przeł. M. Żywicki. Poznań, Zysk i S-ka, 2004, s. 70; E.H. Erikson: *Identity and the Life Cycle*. New York—London, W.W. Norton & Company, 1994.

³⁴ Ibidem, s. 94; E.H. Erikson: *Tożsamość a cykl życia...*, s. 84.

oferty społecznej, tzn. potencjału tożsamości w zakresie ról i identyfikacji, wskazać można na potrzebę dostarczania w edukacji obiektów identyfikacji i umożliwianie eksperymentowania w rolach³⁵.

Dzięki identyfikacji jednostki lub grupy społecznej z określonym systemem wartości i wzorem osobowym można wyzwolić spontaniczną aktywność ludzi, wyrażającą się w zachowaniach codziennych. Stymulowanie określonych procesów identyfikacyjnych w środowisku lokalnym może prowadzić do podejmowania działań, mających na celu kształtowanie wspólnoty, integrowanie społeczności lokalnej. Zagadnienie identyfikacji oznacza bowiem zarazem różnorodność aspektów obywatelskich, indywidualnych (subiektywnych), wreszcie dopiero wspólnotę³⁶.

Odczytania identyfikacji jako kategorii pedagogicznej zainicjowane w pracach Profesora Andrzeja Radziejwicz-Winnickiego zaowocowały próbami wykorzystania jej między innymi w diagnozowaniu. Pojęcie identyfikacji występuje i jest przydatne w licznie prowadzonych badaniach z zakresu edukacji regionalnej³⁷, w badaniach międzykulturowych³⁸ oraz w badaniach tożsamości narodowej³⁹. Diagnoza wybranych aspektów i mechanizmów identyfikacji dzieci, młodzieży odsłania przyczyny ich zachowania i umożliwia dobieranie działań stosownych do ujawnionych przyczyn. W tym kontekście wyłania się szansa na uwzględnianie i wykorzystywanie kategorii identyfikacji — tak jak sugeruje Profesor Andrzej Radziejwicz-Winnicki — w planowaniu działań społecznych i pedagogicznych. Postępowanie diagnostyczne dostarcza podstaw do ulepszania

³⁵ Na ten temat wypowiadałam się w kontekście społecznych warunków edukacji wyznaczających wypełnianie zadań rozwojowych. Por. *Zadania rozwojowe młodzieży...*

³⁶ A. Kłóskowska: *Od paradygmatycznych aspektów globalizacji i integracji kultur do wspólnot narodowych współczesnego świata*. „Kultura i Społeczeństwo” 1998, nr 3, s. 13; na ten temat wypowiadałam się m.in. w tekście: *Indywidualizm i wspólnotowość — kilka uwag, problemów i pytań*. W: *Socjalizacja i kształtowanie się tożsamości — problemy i sugestie rozwiązań*. Red. T. Lewowicki, B. Grabowska, A. Różańska. Cieszyn—Warszawa, Wydział Etnologii i Nauk o Edukacji Uniwersytetu Śląskiego, WSP ZNP w Warszawie, 2008, s. 237—247.

³⁷ Por. P. Petrykowski: *Edukacja regionalna*. Toruń, Wydawnictwo UMK, 2003.

³⁸ Por. m.in.: *W poszukiwaniu teorii przydatnych w badaniach międzykulturowych*. Red. T. Lewowicki, E. Ogrodzka-Mazur. Cieszyn, Wydawnictwo UŚ — Filia w Cieszynie, 2001; *Teorie i modele badań międzykulturowych*. Red. T. Lewowicki, A. Szczurek-Boruta, E. Ogrodzka-Mazur. Cieszyn—Warszawa, UŚ, WSP ZNP w Warszawie, 2006; *Intercultural Education: Theory and Practice*. Eds. T. Lewowicki, B. Grabowska, A. Szczurek-Boruta. Toruń, Wydział Etnologii i Nauk o Edukacji US, WSP ZNP w Warszawie, Wydawnictwo Adam Marszałek, 2007.

³⁹ *Zderzenia i przenikanie kultur na pograniczach*. Red. Z. Jasiński, J. Korbel. Opole, WSP, 1989; *Na pograniczach*. Red. Z. Jasiński. Opole, Wydawnictwo UO, 1991; *Poczucie tożsamości...*; *Pogranicze jako problem kultury*. Red. T. Smoleńska. Opole, Wydawnictwo UO, 1994; *Tożsamość narodowa...*

warunków rozwoju, programowania działań edukacyjnych. Wskazanie zaburzeń i deficytów, jak również określenie obszarów rozwoju, w których wychowanek jest dobrze zaawansowany, sprzyja skutecznej działalności edukacyjnej.

*

Lista spraw budzących zainteresowanie Profesora Andrzeja Radziewicz-Winnickiego jest imponująca. Odniosłam się do jednej z nich, a mianowicie do identyfikacji, której Jubilat dawał wyraz w publikacjach z zakresu pedagogiki społecznej i socjologii transformacji.

Profesor Andrzej Radziewicz-Winnicki wciąż szuka nowych tematów, inspiruje innych swoimi pracami, ma odwagę dostrzec i opisać prawdziwą rzeczywistość, praktykę życia codziennego.

Jubileusz jest okazją do podkreślenia Jego zasług i wyrażenia uznania dla Jego szlachetnej pracy naukowej. Dla mnie jest to także sposobność do podziękowań za życzliwość, wsparcie i opiekę, za wskazywanie i wyznaczenie kierunków nowych poszukiwań w dziedzinie pedagogiki.

Szczerze życzę Panu Profesorowi Andrzejowi Radziewiczowi-Winnickiemu nieustającej siły i energii intelektualnej oraz wielu kolejnych dokonań naukowych.